

УДК 792

Цитування:

Гусакова Н. М., Хвостова Т. В. Сценічна творчість Богдана Ступки: особливості прийомів і методів його акторської майстерності. *Мистецтвознавчі записки: зб. наук. праць*. 2021. Вип. 39. С. 256-260.

Gusakova N., Khvostova T. (2021). Stage creativity of Bogdan Stupka: features of the techniques and methods of his acting skills. *Mystetstvoznavchi zapysky: zb. nauk. prats'*, 39, 256-260 [in Ukrainian].

Гусакова Ніна Миколаївна,
кандидат педагогічних наук, професор
кафедри режисури та майстерності актора
Київського національного університету
культури і мистецтв
<https://orcid.org-0000-0003-0185-4780>
gusakovatheatre@gmail.com

Хвостова Таїсія В'ячеславівна,
магістр сценічного мистецтва
Київського національного університету
культури і мистецтв
<https://orcid.org-0000-0002-5773-2347>

СЦЕНІЧНА ТВОРЧІСТЬ БОГДАНА СТУПКИ: ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙОМІВ І МЕТОДІВ ЙОГО АКТОРСЬКОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Мета роботи. Висвітлити специфічні особливості сценічної творчості видатного театрального діяча Б. Ступки та охарактеризувати особливості прийомів та методів його акторської майстерності. **Методологія** дослідження сценічної діяльності Богдана Ступки базується на: аналітичному методі – для опрацювання культурологічної, мистецтвознавчої і театрознавчої наукової літератури; типологічному методі – на виявлення та визначення прийомів його акторської майстерності; мистецтвознавчому методі – визначення внеску Б. Ступки в розвиток українського драматичного театру та стилістичної специфіки його акторського мистецтва, індивідуальності художнього пошуку, виявлення художньо-естетичних особливостей його сценічної творчості; когнітивному методу – для обґрунтування унікальності акторської майстерності митця, виявленню та окресленню специфіки його індивідуальних творчих методів у процесі роботи над художнім образом. **Новизна дослідження** полягає у проведеному комплексному аналізі сценічної творчості Б. Ступки як одного з провідних українських театральних майстрів кінця ХХ – початку ХХІ ст. Уперше охарактеризовані особливості прийомів та методів його акторської майстерності. **Висновки.** В результаті здійсненого аналізу дослідження можна дійти висновку, що особливими, оригінальними, специфічними рисами творчості Б. Ступки було дотримання ключових критеріїв естетичної цінності постановки; глибинне проникнення в психологію персонажа та її повноцінне розкриття; філософський підхід до осмислення літературного першоджерела; вірна природа почуттів та способу існування персонажа; наділення персонажа жорстко організованою пластикою.

Ключові слова: Ступка Богдан, театр, актор, акторська майстерність.

Gusakova Nina, candidate of pedagogical sciences, professor Department of directing and mastery of the actor of the Kyiv National University of Culture and Arts; Khvostova Taisiya, master of screenwriting art, Kyiv National University of Culture and Arts

Stage creativity of Bogdan Stupka: features of the techniques and methods of his acting skills

The purpose of the article. To highlight the specific features of the stage work of the outstanding theatrical figure B. Stupka and to characterize the peculiarities of the techniques and methods of his acting skills. **The methodology** of research of Bohdan Stupka's stage activity is based on: analytical method - for the elaboration of culturological, art and theatrical scientific literature; typological method - to identify and determine the techniques of his acting skills; art history method - determining the contribution of B. Stupka to the development of Ukrainian drama theater and stylistic specifics of its acting art, the individuality of artistic search, the identification of artistic and aesthetic features of his stage work; cognitive method - to substantiate the uniqueness of the artist's acting skills, to identify and outline the specifics of his individual creative methods in the process of working on the artistic image. **The scientific novelty** of the study lies in the comprehensive analysis of the stage work of B. Stupka as one of the leading Ukrainian theater masters of the late XX - early XXI century. The peculiarities of the techniques and methods of his acting skills are described for the first time. **Conclusions.** As a result of the analysis of the research it can be concluded that the special, original, specific features of B. Stupka's work were the observance of key criteria of the aesthetic value of the production; deep penetration into the psychology of the character and its full disclosure; philosophical approach

to understanding the literary source; the true nature of the feelings and way of life of the character; endowing the character with rigidly organized plasticity.

Key words: Stupka Bohdan, theater, actor, acting skills.

Актуальність теми дослідження. Високий рівень культури і мистецтва в сучасному українському суспільстві є важливою передумовою розвитку держави. Трансформаційні процеси початку ХХІ ст., зокрема зміна ролі театру в житті сучасної людини, тенденції до змін у підходах до мистецької освіти, поява та затвердження інноваційних явищ в галузі мистецтва і культури актуалізують дослідження проблематики сценічного мистецтва.

Неабиякої актуальності серед вітчизняних науковців набуває здійснення теоретичного аналізу вітчизняного театрального мистецтва та дослідження творчої діяльності провідних театральних діячів з метою визначення провідних тенденцій сучасного сценічного простору і перспектив подальшого розвитку національного театру, виявлення нагальних проблем українського театру та окреслення шляхів їх вирішення.

Театр відрізняється від усіх інших видовищних видів мистецтв живістю спілкування, що відбувається на очах глядача, швидкоплинністю гострого, природного та хвилюючого діалогу людини з людиною. Створення живої та захоплюючої дії на сцені є першочерговим завданням, оскільки головним інструментом театру є людина, яка надає сенсово-змістове наповнення формі акторського мистецтва.

Творча діяльність відомого актора сучасності Б. Ступки (1941–2012 рр.) здійснила безпосередній вплив на формування та розвиток українського театрального мистецтва. Його мистецькі здобутки займають значне місце в сучасному національному театральному процесі, оскільки відображають суттєві пошуки та досягнення провідних вітчизняних діячів сценічного мистецтва ХХ ст.

Актуальність дослідження зумовлена важливістю ґрунтовного вивчення та осмислення сценічної творчості Б. Ступки – одного з провідних вітчизняних театральних та кіноакторів другої половини ХХ – початку ХХІ ст. з метою виявлення впливу його професійної діяльності на розвиток українського драматичного театру.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретичну базу дослідження специфіки

сценічної творчості Б. Ступки складають праці театро- і мистецтвознавців, а також представників інших наукових напрямів, а саме: М. Гринишиної, Н. Єрмакової, В. Шпаківської, Г. Веселовської, М. Лабінського. Окремі аспекти акторської діяльності Б. Ступки висвітлено в аналітично-соціологічному комплексному дослідженні В. Жили, О. Салати, Н. Соколенко, О. Тукалевської, І. Чужиної. Важливим джерелом матеріалу для теоретизації особливостей сценічної творчості Богдана Ступки є наукова праця О. Уманець. Надзвичайно багатий матеріал щодо специфіки сценічної творчості Богдана Сильвестрович Ступки подано доктором історичних наук В. Мельниченком у працях «Богдан Ступка : штрихи до портрету», «Майстер» та першій науковій біографії актора «Богдан Ступка. Біографія». Серед мемуарної літератури варто виділити працю Р. Коломійця «Пристрасті за Богданом», що є скоріше романізованою біографією – досліджуючи особистість Б. Ступки в різноманітних ракурсах, автор подає психологічний портрет актора, а також книгу М. Загребельного з серії «Великі українці» «Богдан Ступка». Значний фактологічний матеріал для дослідження творчої діяльності Б. Ступки на сценах українських театрів міститься в рецензіях та критичних статтях.

Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, критично-аналітичних статей та нарисів у публіцистичних виданнях, присвячених вивченню та аналізу різноманітних аспектів українського театрального мистецтва другої половини ХХ – початку ХХІ ст., феномен акторської майстерності Б. Ступки досі не отримав належного висвітлення. Комплексного мистецтвознавчого дослідження сценічної творчості Б. Ступки проведено не було – лише деякі аспекти творчої діяльності майстра знайшли відображення у науковому доробку українських вчених.

Метою дослідження є висвітлення специфічних особливостей сценічної творчості видатного театрального діяча Б. Ступки та охарактеризування особливостей прийомів та методів його акторської майстерності.

Виклад основного матеріалу. Специфіку сценічної творчості Б. Ступки неможливо

визначити та охарактеризувати поза межами українського театрального простору, ізолювано від особливостей розвитку вітчизняного театру другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

Період творчої діяльності Б. Ступки на сцені Львівського академічного драматичного театру ім. М. Заньковецької – надзвичайно важливий етап, що пов'язаний з формуванням та еволюціонуванням світоглядних та професійних позицій митця, його становленням як театрального актора. Формуванню творчих здібностей актора значно посприяв особливий вид творчого підходу, виявлений заньківчанами та безпосередньо Б. Тягном під час навчання Б. Ступки в студії при театрі та в перші роки творчої діяльності як повноцінного члена трупи. Прагнучи досягнути найвищого ступеня власних здібностей, Б. Ступка сприяв процесу їх формування, а колеги-наставники, режисери Львівського театру ім. Марії Заньковецької, підмічаючи творчі прояви молодого актора, сприяли їх втіленню в реальність, надихаючи, посилюючи інтерес до театрального мистецтва.

Сценічна творчість актора позиціонується як процес створення сценічного образу – різновиду художнього образу, що тісно пов'язаний з іншими категоріями естетики, зокрема категоріями прекрасного (пластично-виразного), трагічного, піднесеного, комічного, традиції та новаторства та ін.

У контексті дослідження специфіки сценічної творчості Б. Ступки необхідно важливу увагу приділити його методам роботи над створенням дійової особи образу ролі та відповідної артистичної техніки.

Критики відзначали гру Б. Ступки як «портретну», наголошуючи на тому, що актор надзвичайно винахідливий, спостережливий, з необмеженою фантазією, «портретист дуже тонкого, а іноді, коли цього допускає драматургічний матеріал, вражає живописного стилю» [3, 46].

Б. Ступка активно використовував різноманітні засоби зовнішньої акторської виразності, знаходячи відповідну характеру, темпераменту та психофізичному стану свого персонажа пластику – ходу, рухи, жести та ін. Наприклад, у виставі «Дядя Ваня» А. Чехова, за режисерським задумом, взаємодія дійової особи Войницького, у виконанні Б. Ступки, з іншими персонажами залежала від найтонших взаємозв'язків між виразом обличчя, жестами та інтонаціями, тому міміка, жестикуляція та

мова використовувались актором, як передача певних значень, прихованих намірів та емоцій.

Проте найбільш вдало актор використовував «найбагатший вимір експресивності» – обличчя. Міміка актора як універсальний засіб вираження емоцій задана найскладнішими анатомо-фізіологічними особливостями, була максимально виразна.

Американські дослідники Екман та Фрізен наголошують, що психологи поділяють міміку людського обличчя на кілька типів та виділяють певні функції обличчя. Існують шість основних типів вираження обличчя, що властиві людині, коли вона відчуває радість, печаль, огиду, гнів, страх або цікавість. У творчості Б. Ступки кожен елемент міміки позиціонується як матеріалізовані думки персонажу. Експресію обличчя актор надзвичайно майстерно застосовував для підкреслення вербальних елементів, акцентуванні на певній психологічній реакції його персонажу на різноманітні стимули, в процесі передачі повідомлення партнерам по сцені та/або глядачу поглядом.

Варто зауважити, що обличчя актора як тілесний, природний феномен людини втілює не лише зовнішні, але й внутрішні душевно-духовні характеристики. На думку дослідників, обличчя людини може ставати маскою, що передбачає в соціальному просторі при виконанні актором соціальних ролей. У цьому контексті, контексті соціальної взаємодії, маска обличчя це одна з можливих, найбільш значущих для даної ролі характерних рис індивіда. Як засіб художньої виразності маска має донести до глядача найбільш суттєві особистісні характеристики персонажа [6, 11].

Найбільш могутнім засобом акторської виразності Б. Ступки були очі, що відображали внутрішню енергію його персонажа. Актор створював органічну маску за допомогою власних м'язів обличчя. Прагнучи до психологічної індивідуалізації ролі, він використовував насичені емоційними переживаннями персонажа, погляди як найбільш повноцінний виражальний засіб для розкриття внутрішніх рис героя.

Богдан Ступка активно застосовував різноманітні жести як засоби зовнішньої акторської виразності для передачі певного обсягу інформації, що виражена актором в конкретно-пластичній формі. Він створював жести не лише руками, а й засобами інших частин тіла чи усього тіла; в органічному поєднанні з вербальними засобами виразності (зі словом та інтонацією) створені актором жести, як найбільш значущі компоненти

пластичної партитури ролі, розкривали власні образно-виражальні можливості.

Значущим елементом творчого почерку актора Б. Ступки були рухи як індивідуалізовані деталі, що характеризували образ певного персонажу в цілому і надавали йому яскраво вираженого знакового характеру (наприклад, зміна ходи персонажу в постановці «Дядя Ваня» декодувалася глядачем як зміна внутрішнього стану Войницького; особливості ходи Тевеля характеризували його соціальний статус, темперамент, вік та стан здоров'я) або набували метафоричного значення, що розкривали глибинні аспекти його психологічної реакції на певні події чи ситуації (наприклад, коли Микола Задорожний занурював руки в холодну воду, прийшовши з морозу).

У процесі розкриття образу персонажу Б. Ступка також використовував пози як конвенційні знаки, в яких перед статичним станом міміку, жести та рухи поєднано відповідним сценічній дії чином.

Створені актором персонажі вирізнялися детальністю, достовірністю, а процес їх втілення – гостротою, вражаючою віртуозною органікою, вмінням увійти в емоцію героя. Специфікою акторської майстерності Б. Ступки було вміння грати все очима, тривалими паузами, інтонаційними натяками, багатозначним мовчанням.

Плідною та унікальною акторською роботою Б. Ступки, його кульмінаційним піком акторської творчості було створення образу ролі персонажа Тев'є-Тевеля за мотивами збірки оповідань Шолом-Алейхема «Тев'є-Молочар» (постановка С. Данченка, Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка). Особливістю роботи над дієвим персонажем образу Тев'є-Тевеля є створення ролі Б. Ступкою не через нюанси певної характерності та інтонації мовлення, а через пластику, що розкриває оригінальну святковість та гротесковість.

Пластика та жести Ступки-Тев'є, що запам'ятався «гордістю у поставі та гіркотою в очах» [4, 8], були дещо екстатичними, а танець, що склався лише з кількох простих рухів, посприяв окресленню його як незабутньої та непересічної особистості [5, 489].

Незважаючи на майстерне використання вербальних засобів виразності, театральні критики акцентували на приголомшливому ефекту, якого акторові вдалося досягнути «у довгих паузах у драматичні хвилини, коли

його герой не кричить, а мовчить, мовчки одягається, мовчазно слухає, мовчки очікує, мовчазно дивиться. Мовчання – смерть для цього Тев'є, тому, що майже вся насолода і майже вся цікавість життя для нього – в розмовах».

Створюючи та розкриваючи образ старого мудрого, досвідченого єврея-селянина Б. Ступка унікав зовнішньої правдоподібності чи копіювання, точно та правдиво відображав правду життя Тевеля. В його виконанні головний герой – втілення щирої душі та людської гідності. Достеменне розуміння психології персонажу водночас викликає психологічні зміни в актора, що надають імпульс до фізичної поведінки.

У 1997 р. С. Данченко здійснив постановку шекспірівського «Короля Ліра», головну роль в якій виконав Б. Ступка. Звернення до цього унікального образу англійського драматурга та його творче переосмислення Б. Ступкою мали власну специфіку – актор репрезентував індивідуальне бачення глибинної філософії піднебесного монаха, якому судилося проходити складний шлях від жорстокого тирана до просвітленого страждальця.

Актор, окрім низхідної, демонічної лінії образу, відтворив висхідну лінію, тяжіння до своєрідного вищого ангельського образу.

У виконанні Б. Ступки Лір уособлював новаторське прочитання шекспірівської філософської концепції, репрезентуючи сучасне декодування проблематики просвітлення в божевіллі. Актор знайшов надзвичайно майстерний хід, шукаючи можливість передати серцевий біль свого персонажа, уникнувши штампів – у сцені, коли Лір слухає сповідь Корделії, замість того, щоб торкатися рукою лівої сторони грудини, Б. Ступка лише стискає лівою рукою скрючені пальці. Жест, названий актором «пульсуюче серце короля» – перше свідчення початку його трагедії [1].

Майстерність перевтілення Б. Ступки полягала в глибинному зв'язку зі своїм персонажем на сакральному рівні, що найбільше помітно в процесі втілення історичних персонажів – його внутрішня правда розширювала позиціонування перевтілення з елементу техніка акторської майстерності на продовження втілення певного образу. Природа акторського мистецтва Б. Ступки, увібравши в себе значну частину безпосередньо життєвого в його діяльності, базувалася на щирості та «техніці».

Завершальний період творчості Б. Ступки (2001–2012 рр.) – період активного творчого пошуку як актора та художнього керівника Національного академічного драматичного театру ім. Івана Франка. Цей період характеризувався домінуванням експериментальних рис в сценічній діяльності майстра, розширенням амплітуди характеристик та досконалості мистецтва перевтілення.

Як художньому керівнику Національного академічного драматичного театру ім. Івана Франка Б. Ступці вдалося не лише зберегти та примножити набутки попередніх десятиліть, а й відкрити нові перспективи розвитку відповідно тенденційних особливостей українського театрального мистецтва початку ХХІ ст. Серед найзначніших досягнень Б. Ступки на означеній посаді назвемо: значне розширення репертуару та його жанрової палітри з орієнтуванням на художні смаки глядачів усіх вікових категорій; збереження найкращих здобутків режисерської спадщини С. Данченка; орієнтування на «ідеологічно навантажені» вистави, в постановках яких закодовано важливі емоційні та інтелектуальні послання.

Новизна дослідження полягає у проведеному комплексному аналізі сценічної творчості Б. Ступки як одного з провідних українських театральних майстрів кінця ХХ – початку ХХІ ст. Уперше охарактеризовані особливості прийомів та методів його акторської майстерності.

Висновки. Унікальність Б. Ступки як інтерпретатора класичних творів української та світової драматургії полягала в тому, що жодна з ролей зіграних майстром не була схожа на попередню ані акторським малюнком, ані мовою, ані пластикою, ані осмисленням інтерпретації та появою підтекстів. Йому вдавалося досягати багатогранності та автентичності передачі авторського тексту, сприйняття та режисерського задуму. Він стверджував, що за законом змінності акторського творення кожна мить в театрі неповторна, відтак неможливо зіграти ту ж саму роль як учора, проте доцільно, не відступаючи від загального плану вистави, імпровізувати, доповнюючи персонаж «власним способом мислення та своїм характером» [2, 50].

Отже, особливими, оригінальними, специфічними рисами творчості Б. Ступки було – дотримання ключових критеріїв естетичної цінності постановки; глибинне проникнення в психологію персонажа та її повноцінне розкриття; філософський підхід до

осмислення літературного першоджерела; вірна природа почуттів та способу існування персонажа; наділення персонажа жорстко організованою пластикою.

Література

1. Акимов Э. Б. Король Лир. Пам'ять образа // ANGLISTICA. Сборник статей и материалов по литературе и культуре Великобритании и России. Москва – Тамбов 2001. URL: <http://svr-lit.ru/svr-lit/articles/english/akimov-korol-lir.htm> (дата звернення : жовтень 2020).
2. Богдан Ступка: Творчість невпинна // Кіно-Театр. 2001. № 6. С. 49–51. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=5865> (дата звернення: 12.10.2019).
3. Гаевский В. Голос Чехова // Театр. 1980. № 10. С. 42–44.
4. Гаевский В. Разговоры с небом // Московский наблюдатель. 1992. № 11/12. С. 8.
5. Єрмакова Н. Шолом-Алейхем «Тев'є-молочник», Г. Горін (за Шолом-Алейхемом) «Тев'є-Тевель» // Український театр ХХ століття: Антологія вистав / за заг. ред. М. О. Гринишиної; ІПСМ НАМ України. Київ : Фенікс, 2012. С. 478–493.
6. Козлова П. Ю. Лицо человека : опыт философско-культурологического анализа : автореферат дис. канд. Философских наук : 09.00.13 / Ростовский государственный университет. Ростов-на-Дону, 2003. 24 с.

References

1. Akimov E. B. King Lear. Image memory, ANGLISTICA. Collection of articles and materials on literature and culture of Great Britain and Russia. Moscow - Tambov 2001. URL: <http://svr-lit.ru/svr-lit/articles/english/akimov-korol-lir.htm> (access date: October 2020) [in Russian].
2. Bohdan Stupka: Creativity is unceasing, Cinema-Theater. 2001. № 6. S. 49–51. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=5865> (access date: 12.10.2019) [in Ukrainian].
3. Gaevsky V. Chekhov's voice, Theater. 1980. № 10. S. 42–44 [in Russian].
4. Gaevsky V. Conversations with the sky. Moscow Observer. 1992. № 11/12. S. 8 [in Russian].
5. Yermakova N. Sholom-Aleichem "Tevye-milkman", G. Gorin (after Sholom-Aleichem) "Tevye-Tevel." Ukrainian theater of the twentieth century: Anthology of performances for general. ed. MO Grinishina; IPSM US Ukraine. Kyiv: Phoenix, 2012. S. 478–493 [in Ukrainian].
6. Kozlova P. Yu. The face of man: the experience of philosophical and cultural analysis: dissertation abstract. Cand. Philosophical Sciences: 09.00.13. Rostov State University. Rostov-on-Don, 2003. 24 p. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 11.01.2021
Отримано після доопрацювання 08.02.2021
Прийнято до друку 15.02.2021